

Orosz László: Kérdőjelek. Egy Katona-kutató töprengése

Budapest, Balassi Kiadó, 2007, 133 l.

Orosz László évtizedeket töltött Katona József és a *Bánk bán* legigazabb értelmében vett szolgálatában. 1983-ban asztalunkra tette a *Bánk bán* kritikai kiadását, a maga műfajában az egyik legsikerültebbet – olyan körülmények között, amikor számítógép, világháló nem segíthette Kecskeméten a filológiai kutatómunkát. 2001-ben a *Versek, tanulmányok, egyéb írások* következtek, 2005-ben a *Történeti művek*. És ez csak a legfelső szint, a kritikai kiadásoké. Hiszen közben megírta a *Bánk bán* színpadi szöveg hagyományának nagy tanulmányát, külön könyvben a dráma értelmezéseinek történetét, s akkor még hol marad az a számtalan tanulmány, forrásközlés, portré, oktatásmódszertani előadás, amit Katona Józsefről ez idő alatt tartott? Dosztojevskijt parafrázálva: Katona József vonatkozásában bizony mindnyájan Orosz László köpönyegéből bújtunk elő; akár bevalljuk, akár nem. De ugyanerre a következtetésre jutunk akkor is, ha nem a publikációk mennyiségét, hanem fajsúlyát mérlegeljük.

Mostani könyve szintén ezt az állítást igazolja. Szemben a kritikai kiadások recepciójának bevett módjával, hogy tudniillik birtokában hátra lehet dőlni, kényelmesen idézgetni, további alapkutatást nem végezni, fáradhatatlan vizsgálódásainak e fázisában Orosz László meghív minket dolgozószobájába, és megosztja velünk mindazokat a kétségeket, amelyekre jelenlegi tudása alapján sincs válasz. Olyan tudósi gesztus ez, hogy az elmúlt fél évszázadból hamarjában csak egyet tudok párhuzamul fölhozni: Martinkó Andrást,

aki 1973-ban, a nagy Petőfi-évfordulón nem átalotta a filológia kétségeit megfogalmazni néhány kérdésben.

Tizenhét nagy és ennél is több kisebb kérdés sorjázik a könyvben. Mind olyan, hogy akik Katonát ismertették, tanították, óhatatlanul szembekerültek már velük, de azért szurkoltak, hogy olvasóik, hallgatóik, diákjaik föl ne tegyék őket. Kezdve a legalapvetőbbekkel: mikor született és hogyan halt meg Katona József? Hány drámát írt? Értjük-e a nemzeti drámakánon első számú tételét képező *Bánk bán* minden mondatát, még jegyzetelt kiadásban is? Folytatva az irodalomtörténeti nyomozást igénylőkkel: hitelesek-e a ránk maradt szövegek? Mi történt a drámák kézírataival, ideértve a *Bánk bán* első kidolgozását is? Mi tartozhatott még az életműbe? Eljutva az önmagukon túlmutató kérdésekig: mit jelentett Katona József számára a vallás? Jelentősek-e a magyar líra történetében a versei? Melyek a *Bánk bán* színháztörténetének tanulságai? S befejezve talán a legfontosabb gyakorlati problémával, amely már a jövőt hordozza: hogyan lehetne/kellene érdeklődést támasztani az iskolai oktatásban a szerző és főműve iránt?

Végleges válasz, persze, itt és most nincs e kérdések egy részére, más részére pedig csak a „jelenlegi tudásunk szerinti” adható, és a recenzens sem tehet mást, mint hogy hozzáfűzi a maga észrevételeit, tapasztalatait, hiszen e kérdésekkel ő is bajlódott már. Ha minden szakmabeli olvasó, pedagógus vagy irodalomkedvelő megteszi ugyanezt, a kötet már nem jelent meg hiába.

Mindig is tudtuk és hirdettük, hogy a tudomány nemzedékek szép társasjátéka. Eredményeiben és kompromisszumaiban is. Katona József 1906-ig vélt születésnapja (1792. november 11.) a centenáriumon, 1892-ben lett tudományos közmegegyezés alapján egyszersmind a kolozsvári magyar hivatásos színészet ismeretlen kezdetének dátuma is. Jelképnek gyönyörű – kilencven év kellett azonban ahhoz, hogy a szimbólum helyére valós adat kerüljön, Enyedi Sándor a kolozsvári dátumot 1792. december 17-ben rögzíteni és bizonyítani tudja. Egy évszázad alatt tehát – nemzedékek kutatásai nyomán – mind a viszonyítási pont (Katona születésnapja, 1791. november 11.), mind a hozzá mért másik megváltozott.

Gyorsabb eredményt a többi kérdésben sem várhatunk. Ha ugyanis újra átfutjuk az Orosz László által összeállított problémalistát, látható, hogy ezekre célkutatás nem folytatható, és mint a kolozsvári példa is igazolhatja, csak a források körének kitégítése, a kor és emberei mindennapi életének jobb megismerése vezethet új ismeretekre. Lehet vagy legalábbis nem kizárható, hogy magántulajdonban vagy közgyűjtemények át nem tekintett fondjaiban rejtőzik olyan levél, naplótöredék, följegyzés, amely a *Bánk bán* kéziratának Kolozsvárra érkezéséről vagy a dráma ősbemutatójáról szól. A határon túli archívumok javuló kutatási lehetőségei, a helyben felnövekvő, elfoglaltságtól mentes új történész-nemzedék első eredményei adnak esélyt arra, hogy a kérdések egy részére idővel válasz szülessen.

Vannak azután olyan pontok Katona József hagyatéka körül, amelyeknél lezárható a kutatás. (A könyv ezeket nem is a nyitott kérdések között, hanem a zárófejezetben hozza.) Mert nem lehet meg

nem történetté tenni a Miletz János által összegyűjtött kéziratok 1944. évi pusztulását Koháryszentlőrincen, s előtte a családnak azt az elzárkózó magatartását, amelynek folyományaként a szemlátomást elosztott irathagyatékot kezelték. A kéziratoknak, följegyzéseknek itt csak papírértéke számított, ergo gyűjtősnak és más házi célokra használták őket a Katona-házban. Az értékesebbjét pedig valószínűleg elajándékozták. Orosz László megpróbálta néhány ilyen, fennmaradt, később fölbukkant kézirat útját nyomon kísérni (a *Bánk bán* első kidolgozásáét, a versekét) – hipotézisei átgondoltak; valószínűleg így történhetett. Mielőtt azonban ítéletet mondanánk a család fölött, jegyezzük meg, hogy a 19. században a kéziratoknak, kivált a nyomtatásban megjelenteknek nemhogy műkincs-árak nem volt, mint manapság, hanem kimondottan értéktelennek számítottak, és ez így volt még Petőfi Sándor verseivel is. A józan parasztpolgári mentalitás pedig a ritka jószágnak számító papír úrrahasznosításán gondolkozott, ahogyan Katona József is dirib-darab papirosokra írta drámáit, mielőtt apja egybemásolta volna őket. (Az erről szóló passzus a 21. lapon a könyv egyik legvonzóbb részlete: szinte magunk előtt látjuk a lassúbb betűvetésű takácsmestert, amint fia ellenőrző szeme mellett rója a sorokat.)

Ezen a ponton érkeztünk el a kérdéshez: hogyan lehet közelebb hozni a mai diákhöz, irodalomkedvelőhöz ezt a letűnt világot? Úgy vélem, Orosz László, éppen óriási tanári és közművelődési tapasztalatának köszönhetően, a helyes választ adja meg. Az ember és hétköznapi élete megmutatásával. Kezdve azon, hogyan nézett ki Katona József. Déryné Széppataki Róza, a vándorszínészet emblematikus szerep-

lője, a drámai szende-szerepek alakítója a mindenkori partner, a hősszerelmes vonásait kereste benne, hiszen játszottak együtt a pesti színpadon: „sugár terme- te” (kb. 170 cm-ével akkoriban a magas emberek közé számított) azonban nem párosult szép vonású arccal és messze csengő hanggal. Orosz László itt a képes ábrázolásokat és Bartucz Lajos 1930-as exhumálásának jegyzőkönyvét szembesíti a primadonna igaznak bizonyuló leírásával – szépen szemléltetve, hogy az irodalomtörténettől sem idegen a „kemény”, természettudományos módszerek használata. Lelki alkatát Carl Gustav Jung tipológiája nyomán introvertáltak, befelé fordulónak határozza meg. A nyíltabb színészekhez szokott Déryné „nagy különcnek” említi, „igen rövid beszédűnek”, amit visszaigazol a kecskeméti népnyelv „percegős pennájú”-minősítése a város ügyészéről. Kedves drámahőseinek ugyanezeket a tulajdonságokat ajándékozta: Bánk „fojtott tüze” mellé Petur elharapott mondatai, indulatkitörései társulnak. (Ezúttal grafológus, Vörös Júlia szolgál újabb bizonyítékokkal a személyiségvonásokról.)

Még fogósabb a kérdés, amit a 99. lapon tesz fel a szerző: „Mit jelentett Katona számára a vallás?” Tágabb körben megfogalmazva, hogyan vélekedett ezekről a kérdésekről a kor embere és ezen belül a drámaíró? A mentalitástörténet elhanyagolt területe a hazai társadalomtudományoknak, hiszen a marxizmus okkal-joggal tartott a gazdasági alap – társadalmi felépítmény merev mechanizmusán túlfutó következtetések hatásától. Orosz László most gondosan számba vette az életmű utalásait, és arra a következtetésre jutott, hogy a fiatalkori drámák őszinte vallásossága a történelmi tanulmányok hatására kételyekkel

párosult az egyház történeti szerepét illetően, akár a népvándorlás koráról, akár a magyarok keresztény hitének fölvételéről írt várostörténetében. Valóban feltűnő, hogy drámaíróként is előszeretettel foglalkozott „eretnekekkel”: az *Aubigny Clementiában* a hugenottákkal, a *Ziskadilógiában* a huszitákkal. Ebben is megnyilvánuló vallási toleranciája azonban az akkori cenzúra előírásaival ütközött. Az előbbi drámát 1831-ben a kassai cenzor témája és egyes kitételei miatt tiltotta el, az utóbbi pedig (trilógia-tervnek indulva) idáig el sem jutott. Ezzel összefüggésben említhető, hogy természetesen nem hitt az uralkodói hatalom isteni eredetének tézisében sem, erre a *Bánk bán V.* felvonása lehet a legjobb példa, a király és Bánk tervezett istenítelet-párbajának motívumával. Maradt a maga erejére maradt, a gondviseléstől sorsára hagyott ember vágyódása Isten után – egyfajta már-már romantikus attitűd.

A kérdés továbbiakat ébreszt. Más vonatkozásban Orosz László is idézi könyve 113. lapján Bánk I. felvonás végi monológjának szavait: „Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a- / midőn az Alkotó szavára a / reszketve engedő *chaos* magából / kibocsájta.” (Kiemelések az eredetiben.) Az iskolai tananyagban is szerepelt antik mitológia és a bibliai teremtéstörténet találkozik itt egymással, amint azt szerzőnk már 1983-ban, a kritikai kiadásban, e hely magyarzatánál megjegyzetelte. Csakhogy a hasonlat feltűnően nem illik ide. Hasonló a helyzet, mint Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéjében* az *Éj* monológjával. A drámaköltő mindenképpen vallani akart kozmogóniai elképzeléseiről – azon az áron is, hogy itt a monológ, ott az egész cselekmény egységét és lefutását tőri meg vele. Alighanem a felvilágosodás

eszmével megismerkedett, azok megvalósíthatóságában csalódott, a napóleoni háborúk elbizonytalanította gondolkodó ismeret- és közlésvágya ez. Megint egy olyan személyiségvonás, amely a romantika felé mutat. Akárhonnan is közelítünk a végeredmény felé, Orosz László termékeny kételyei mögött fölsejlik ebben a könyvében is egy teljes Katona-kép megrajzolásának igénye.

Amelynek természetesen részét fogják képezni a további életrajzi vizsgáldások is. A 29–31. lapokon a kolozsvári drámapályázat kapcsán egy pesti, a joghallgatók körében működött műhely körvonalazódik a *Kun Lászlót* megírt és beküldött Hoblik Márton, Katona, valamint az Árpád-kor dramatizálásában bemutatói révén szakembernek számító és a *Rostára*, a *Bánk bán* első kidolgozásának megbírálására éppen ezért fölkért Bárány Boldizsár személyében. Dramaturgiai hasonlóságai származhattak akár közös forrásból, a második pesti színtársulat általuk is látogatott előadásain szereplő vitézi játékok sémáinak ismételtető átvételéből. De volt-e emögött több? Létezett-e elképzelésük a magyar történelem színpadra állításáról, egy eredeti és a felületes magyarításokat leváltó drámairodalom megteremtéséről? Bizonyos jelek erre utalnak. Hoblik előtt és után a magyar színészet tragikus sorsú IV. László királyunkról egy német érzékenyjáték magyarítását játszotta Dugonics András átdolgozásában, aki ebből a módszerből sikert faragott magának és iskolát csinált vele. A drámaíró és történész Katona hosszan és ismételten küszködött Dugonics hatásával, de túllépett rajta, amikor mindkét minőségében ugyanazt a forráskutató, oknyomozó munkamódszert alkalmazta,

szakítva a nemzeti mítoszok teremtésének gyakorlatával. (Mélyen jellemző, hogy a *Bánk bán* nyomtatott szövegének jegyzeteiben is utalt az első kidolgozás óta eltelt években fölfedezett új forrásmunkákra.)

Jócskán vannak még kérdőjelek Kecskeméten is. Nemcsak és nem is elsősorban a *Szíves Ajándék ~ Kiáltó-Szó* címen emlegetett leánycsúfoló szerzőségi vitájára és keletkezéstörténetére gondolunk, hanem arra, hogy – a dolog természetéből következően – milyen keveset tudunk az 1810-es, 1820-as évek magánszórakozó társágairól, és még a vacsi vadásznaplónak sincs értelmezési kontrollforrása. Valóban önpusztító életmód folyt ezekben a kompániákban, ahogyan azt zseniális beleérző és megjelenítő képességgel Ady Endre vizionálta? Mire vonatkoztak a szükszavú nótárius utalásai az 1830-as évre tett jóslatában: „ebben az esztendőben Malakiás napján (ápril 15.) vagy megházasodom, vagy sok pénzt nyerek, vagy meghalok” (95)? Az 1830-as esztendő tényleg nagy jelentőségűnek bizonyult, legalábbis az utókor számára. Katona és a nagy rivális, Kisfaludy Károly halála mellett főként azért, mert Széchenyi István *Hitelével* megszületett az első társadalmi cselekvésre hívó reformprogram, és megkezdte működését a Magyar Tudós Társaság. Körvonalazódtak azok a keretek, amelyek között az alkotóképes magyar értelmiség a privátszférába zárkózás, a különködés és az önpusztítás helyett megtalálhatta önmegvalósító lehetőségeit.

Akármennyire is kiteljesedhet az életrajz, árnyaltabbá válhat az emberi portré, megkésett elismerést nyerhet a versíró, Katona József a nemzeti kánon része mégis a *Bánk bánnal* marad. Orosz László két fejezetet szentelt azoknak a

kérdéseknek („Hogyan alakult a *Bánk bán* színpadi szövege?” és „Értjük-e a *Bánk bán* minden mondatát?”), amelyek megválaszolása érdekében éppen ő tette – a színpadi szövegfilológia megteremtőjeként és a kritikai kiadás jegyzetírójaként – a legtöbbet. A 38–41. lapok táblázatos összeállítását szépen szemlélteti, hogy az első kiadás és a Nagy Ignác-féle második (1840) között eltelt két évtizedben mennyi az eltérés, a nyelvi korszerűsítés, aminek Katona szándékos archaizálásai sem állhattak ellent, kivált a színpadon, a mondott szövegben. S noha az irodalmi nyelv rögzülésével a változás üteme lelassult, Arany János szintén joggal beszélt – stílári értelemben is – a *Bánk bán* „zordságai”-ról. Szerzőnk most több mint két tucat szöveghely értelmezésével (43–59) bizonyítja, hogy a drámaszöveg ma már mindenfajta kiadásban jegyzeteket kíván. Ez pedig, színpadi műről lévén szó, a nem éppen dicső drámahagyományból származó dramaturgiai problémákkal együtt, fölveti az átdolgozás kérdését. Való igaz, hogy az eddigi két, jó szándékú törekvés (Hevesi Sándor terve 1928-ban és Illyés Gyula meg is valósult átdolgozása 1976-ban) kudarccal végződött. Az előbbi esetben a konzervatív, keresztény-nemzeti kurzus számára Hevesi nem bizonyult elég jó magyarnak, az utóbbiban Illyés nem

bizonyult elég jó dramaturgnak. Költőiség és biztos színpadismeret kell ehhez, és talán majd akad rá jelentkező. Addig azonban lehetne próbálkozni a rendezői értelmezéssel, a szituáció erejével világosabbá tenni a vitatott szöveghelyeket. A dolog nem reménytelen: Marton Endre (Nemzeti Színház, 1975) és Vámos László (Nemzeti Színház, 1987) tett már rá érvényes kísérleteket.

A németek azt vallják, Goethe volt akkora művész, hogy még mosócédulája is a weimari múzeum féltett kincse lehessen. Katona József nem volt miniszter, udvari tanácsos; szegényes tárgyi hagyatéka eltűnt az idők folyamán (erről a 133. lapon olvashatunk). Abban azonban senki és semmi nem akadályozhat meg, hogy szellemi hagyatékával az eddigieknél jobban sáfárkodjunk. Többek között az Orosz László föltette kérdések végiggondolásával.

*Kerényi Ferenc**

* Kerényi Ferenc (1944–2008) az MTA Irodalomtudományi Intézet főmunkatársa, az MTA Textológiai Bizottságának társelnöke, a Színház- és Filmművészeti Egyetem tanára volt. Hagyatékában a Petőfi kritikai kiadás 80%-ig elkészült 6. kötete, illetve több kiadatlan tanulmány mellett két recenziót is találtunk, amelyeket Szilágyi Márton szerkesztésében itt közreadunk. Jelen írás eredeti címe: *Hasznos és fontos kérdőjelek*.

A Lázár utcától a Postakert utcáig

Szabédi László naplófeljegyzései (Diarium), önéletrajzai, válogatott levelezése

Az előszót írta Kántor Lajos, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bartha Katalin Ágnes, Kolozsvár, Komp-Press, 2007 (A Szabédi Emlékház Dokumentumaiból), 487 l.

Cs. Szabó László, a Magyar Rádió (hivatalos levélpapírja szerint: a Magyar Telefonhírcsoport és Rádió Rt. Igazgatóság) irodalmi osztályának vezetője 1943. január 7-én, majd 14-én levelet írt Szabédi Lászlónak Kolozsvárra, hogy megkérje, venne részt az *Ahol gyermek voltam* című, „Magyarország irodalmi földrajzát” célzó sorozatában. A megírt rádió-előadásban, amely önéletrajzként is olvasható, ez állt: „Alig egy évig laktunk Kolozsvárt, akkor az apám egy kis házat vett a hóstátban, s oda zárkózott be a család, hogy nyugodtabban álmodhassunk.” A történet a Szabédi Emlékház kiadványainak legelső kötetéből állítható össze, a 14., a 265. és a 442. lapokról.

A hóstáti ház, a kötet címében is szereplő Lázár utca 12. ma is áll, sőt az utca neve sem változott (ma: Georghe Lazar Str.). 2007 májusában, röviddel felújítása és átadása után magam is megszemlélhettem a homlokzatában és külsejében megőrzött, ám belső tereiben közgyűjteményi célokra alkalmassá tett, átalakított épületet, amely az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, az EMKE tulajdona. Szabédi Lászlóé mellett itt őrzik Nagy István, Engel Károly és Méliusz József könyvtárát és kéziratait (az utóbbi töredékes gyűjtemény), Kacsó Sándor könyvtárának töredékét, Domokos Géza kézirat-hagyatékát (egymaga 13 iratfolyó méter), Balogh Edgár bibliotékáját és a Korunk szerkesztőségi irattárát. Mindezzel megteremtődött – köszönet érte elsősorban

Kötő József EMKE-elnöknek – egy erdélyi magyar irodalmi archívum és kutatóközpont alapja. Az emlékház mindenese (könyvtáros, kézírattáros, gondnok és kutatófelelős egy személyben) Bartha Katalin Ágnes, az ottani fiatal filológusnemek egyik legtehetségesebb, PhD-dolgozatát sikerrel megvédett tagja, aki most sajtó alá rendezőként, jegyzetíróként és szerkesztőként is jegyezte az első kötetet, ország-világ előtt bizonyítva rátermettségét, talentumát, felkészültségét.

A könyv küllemében azt a kockás füzetet idézi, amelybe Szabédi 1928 és 1931 között rendszeresen vezette följegyzéseit (kiegészítve egy 1933-as beírással). A kiadatlan diarium („Olvasottak és nem olvasottak”) alkotja a főszöveg egyik hányadát (35–196), míg másik részét az 1924 és az 1959 közötti válogatott levelezés 254 tétele teszi ki a Szabédi által küldött és a hozzá írott levelekből. A kötet élén Kántor Lajos tömör előszava áll (7–10), továbbá három önéletrajz, a már említett rádióelőadás 1943-ból (11–14), egy keltezetlen rövid autobiográfia, feltehetően 1945-ből (14–15) és ennek 1950. október elsején papírra vetett pótlása (17–31), amely – az idők szellemében – a legterjedelmesebb a három közül.

Az apparátus a közlés alapelvei mellett hozza a szövegtörzset két fő részének filológiai adatait, a „levelezőtársak” (75 személy) lexikális adatait, továbbá az egyes levelek megértéséhez szükséges tárgyi magyarázatokat. Előttünk áll egy olyan

forrásközlési kötettséma, amely mélységében továbbfejleszthető ugyan (elsősorban a levelezés tárgyi magyarázatainak az irodalmi életműhöz kapcsolásában), de fő vonalaiban megtartható. Megnyugtató a lexikális adattár, amely ellen mindenkor az a kutatói ellenvetés hozható fel, hogy inkább eltávolítja az adott személyt a szövegtől, minthogy általánosságban magyaráz. Ezúttal a jegyzetírónak azonban volt figyelme arra, hogy a lexikon-szócikketeket a Szabédire vonatkozó kapcsolat-történeti utalásokkal egészítse ki.

A sajtó alá rendező szellemes értékelése szerint a kiadatlan *Diarium* „a naplóírásnak nekifogó Székely László és a [...] lassan Szabédi Lászlóvá érlelődő szerző” gondolkodásának hű lenyomata, amit az előszóban Kántor Lajos azzal előlegezett, hogy az alkotáslélektan valóságos kincseshányója lehet az értő olvasó számára. Első pillantásra talán megkésettnek tűnhet ez a dokumentum, hiszen nem 21 és 24 éves kor között, hanem kamaszkorban szokás ilyet vezetni. Az 1929. február 13-ai bejegyzés azonban megadja az okot: „Tizenegy éves voltam, és a kolozsvári unitárius gimnáziumba jártam, amikor megtörtént az imperiumváltás.” (102.) Innentől kezdve új erőterbe léptünk. Ez nem csupán a szokásos, 20. századi eszmei forrongás a vallásos nevelés, istenhit, Jézus-rajongás meg a természettudományok, a szociológia, a közgazdaságtan eredményeinek pólusai között, hanem erkölcsi normák kiküzdése a kisebbségi lét és az értelmiségi életforma számára. A viszonyítási alap az etikus 19. század, személy szerint pedig az unitárius Brassai Sámuel, az „utolsó polihisztor”, aki valóban végigélte a századot. Nem nyilatkoztatta ugyan ki, de ráértett, hogy az erdélyi magyar értelmiséginek ismét

polihisztorrá kell majd válnia, aki mint szépiro, szerkesztő, tanár, muzeológus, dramaturg szolgálja közösségét az éppen szükséges vagy csak adódó funkcióban. Szabédi számára mindig ez volt a meghatározó, ez formálta véleményét, akár a munkásmozgalomról (65), akár a kommunista elvekről (54), akár a regionalitásról gondolkodott (80). A már publikáló, érett verseket közlő Szabédi helyenként és időnként naiv elmélkedő. A magyar hegemonia visszaszerzését az örömmel, a nemzet javára végzett munkától és a magyar tőke világhódító terjeszkedésétől várta (54–55). Már itt, a *Diarium* lapjain megfigyelhető azonban – akár reális, akár utópisztikus a végkövetkeztetése – az az igényesség, amellyel a fiatal Szabédi a fogalmakat kezelte. Leírva őket, minden esetben igyekezett tisztázni jelentésköreiket, árnyalataikat, lehetséges értelmezésük tartományait. Ezért van igaza Kántor Lajosnak, amikor a saját fogalomrendszerét, erkölcsi normáit kiküzdő fiatalember feljegyzéseiben meglátja (9) az emberöltővel későbbi tragédia szükségszerűségét.

A levelezés válogatása kitűnő. Pedig itt többféle szempontnak kellett eleget tenni: háttérrel adni az irodalmi kapcsolatok felvázolásával az életműnek; felvonultatni említett tevékenységi területeit, és korántsem melleleg szerepeltetni mindazokat a „nagy neveket” (mondjuk Tamási Árontól és Áprily Lajostól Örkény Istvánon át Németh Lászlóig és Illyés Gyuláig), akik őt az egyetemes magyar irodalom fő áramához csatolták. A válogatás legfőbb erénye mégis az, hogy a *Diarium* megelőlegezte emberi és művészi tragédiát a maga teljességében látjuk kibontakozni. Aki az 1945 utáni erdélyi szellemi élet útvesztőinek, kitérőinek, illúzióinak monográfiáját fogja felvázolni, éppúgy nem

nélkülözheti ezt a dokumentum-együttest, mint az sem, aki a legtartalmasabb vagy legszebb magyar leveleket akarja szöveggyűjteménybe rendezni.

Ferencz Győző, amikor 2003-ben megjelentette *A magyar költészet antológiáját*, két Szabédi-verset választott ki közlésre. Ha ugyanilyen feltételek mellett a levelek közül kellene választanunk, alighanem a 29. és a 122. számúra voksolnánk. Az előbbi (221–229) a Szemlér Ferenc által kiküldött, a transzszilvanizmus lényegét firtató körkérdésre adott 1937-es válasz fogalmazványa. A végleges, kiérleltebb változatot Pomogáts Béla közölte először 1990-ben (Új Erdélyi Múzeum, 1[1990]/1–2, 56–70). Az ott is jelzett fogalmazvány mostani közlése mégis jelentős, hiszen jóval közelebb áll a *Diarium* világához. A fogalom körülírása, változatainak megállapítása itt éppúgy a természettudomány hasonlataival történik, mint a naplóban. A biológiai *nem* és *faj* terminusok kölcsönvételével Kós Károlyék, az erdélyi „irodalmi hőskor” ország-transzszilvanizmus például így vezethető le:

erdélyi

magyar román német

Kós ezt *Budai Nagy Antal* című drámájában ábrázolta, ám *Az országépítő* című regényében akár az államalapítás elé is visszavetítette. Szabédi, a második erdélyi íronemzedék tagjaként mint a valós helyzettel számot nem vető, hanem egy elképzelt országot álmodó felfogást elvetette. (Az együtt élő népek sorsközösségének gondolatát, a magyar urai helyett a román paraszttal szolidáris magyar jobbagy lázadását a marxizmus is felkarol-

ta: nem véletlenül újította fel a budapesti Nemzeti Színház 1959-ben a *Budai Nagy Antal*.) Szabédi megkülönböztette ettől és elfogadóbban ítélte meg a táj-transzszilvanizmust, Áprily Lajos és Reményik Sándor felfogását. Számára ezek a variációk „rejtekszavak”, melyeknek jelentéskö-re éppúgy megfejtendő, mint a *Diarium*ba felvett, más fogalmaké. A fentiek szerint a fogalmazványban a táj-transzszilvanizmus sémája:

magyar irodalom

magyarországi irodalom (dunántúli, nyírségi stb.)	erdélyi irodalom
--	---------------------

Ebben az összefüggésben az adott írók bármely magatartása megítélhető és elfogadható, az Erdélyben maradt, magányos Reményik és a Magyarországra 1929-ben kitelepült, családos Áprily Lajos döntése nem állítható szembe egymással mint a hűség és a cserbenhagyás minősített példája. *Mindkettejük* esete menekülés – Szabédi fogalmazványa szerint – „Transzilvániától, a Romániához csatolt Erdélytől” (225), „Áprily és Reményik szellembiológiai reakciója a hatalomváltozással szemben” (228). Azaz: a kisebbségi lét egyfajta el nem ismerése.

A másik, mindenképpen említendő levél a 151. számot viseli a kötetben, eddig kiadatlan volt. Szabédi Kurkó Gyárfásnak írta, a Magyar Népi Szövetség elnökének Sepsiszentgyörgyről, 1946. augusztus 29-én, a szociáldemokraták és a nemzeti demokraták közös választási listája kapcsán vagy ürügyén (327–329). Szabédi már 1946-ban pontosan elemezte az Észak-Er-

délyben elsősorban magyar nemzetiségűek szervezte Romániai Kommunista Párt metamorfózisát, elrománosodását és nacionalista irányba fordulását, aminek következtében a funkciótlanná vált magyar kommunisták az MNSz felé fordulnak, és azt balra fogják, osztályharcos programmal, tolni. Holott a Szövetség feladata változatlanul a magyar népi egység megőrzése, mert: „Magyar nemzetiségi kérdésben egyetlen kompetens fórum az MNSz” (329). Ugyanennek a meggyőződésnek a szellemében vállalta a „reakciós” megbélyegzést, amikor kiállt levelében (is) a fasisztának és nacionalistának bélyegzett Márton Áron püspök mellett. Csak a legújabb, már a romániai forradalom után végzett kutatások igazolták Szabédi politikai éleslátását, dokumentumokkal bizonyítva jogosnak feltevézéseit, gyanakvásait.

A levelezés a legtöbb lényeges motívumát feltárja annak a mély, emberi és kisebbségi politikusi drámának, amely az öngyilkossághoz vezetett. Az önálló ma-

gyar egyetem felszámolása csak az utolsó csepp volt a pohárban. Szívszorítóak az utolsó levelek. 1959. január 31-én Szabédi, aki inkább vállalta a pártból való kizárását 1956 decemberében, mint hogy aláírja a magyar forradalmat és szabadságharcot megbélyegző újévi levelet, most Méliusz Józsefnek – egy fiktív satirikus regény témájával élcelődve – így jellemezte jövőjét: „Don Sabedi de la Mancha, a nagy revolverhős, a regény végén önmagát teríti le” (420). Utolsó, keltezetlen levele egy meg nem nevezett „titkár elvtárshoz” szólt: „Életem delére értem. Bármely órában elfoghatnak.” (420.) Ennek fényében keserű gúnyként hat a kétségbeesetten öngázoló levél végére illesztett, kötelező formula: „Éljen a szocialista tábor fényes jövője!” (422.)

A kötet remek belépője a Szabédi Em-lékháznak a magyar tudományosságba. Nemcsak az irodalom történetébe, hanem a politika és a mentalitás történetébe is. Várjuk a folytatást.

Kerényi Ferenc